

KAPİTÜLSYONLAR: KALDIRMA TEFEBBÜSLERİ VE LOZAN'DA KALDIRILMIŞI

Capitulations, Attempt of Abolition and their Abolition at Lausanne

Muhittin GÜL *

ÖZET

Kapitülasyon deyimi, yabancı devlet ve vatandaşların bir ülkede sahip olduğu ayrıcalık veya muafiyetleri ifade eder. Tarihte ilk olarak İtalyan şehir devletlerinin Bizans üzerinde kapitülasyon elde ettikleri görülür. Osmanlı Devleti'nde önceki bazı ayrıcalıklardan sonra 1535'te Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransızlar'a ticari ilişkiler kurmak amacıyla kapitülasyonlar verilmiştir. Buna göre Fransızlar, gümrük, ulaştırma ve hukuki durumlarda ayrıcalık elde etmiş oluyorlardı. 1740'ta yine Fransızlar'a daha geniş ve gelecek yönetimleri de kapsayıcı ayrıcalıklar verilmiştir. Osmanlı ekonomisini ve toplumsal yapısını olumsuz yönde etkilemiş olan kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili ilk adım 1856 Paris Konferansı'nda atılmıştır. 1910'lu yıllarda İttihatçılar daha etkili olarak bir kaç kez buna teffebbüs etmişlerse de başarılı olamamışlardır.

Kapitülasyonların kaldırılması aslında Lozan Konferansı'nda ele alınmış, uzun ve çok zor mücadeleler sonucunda ancak kaldırılabilmiştir. Bununla Yeni Devletimiz tam bağımsız hale gelmiş ve gelişmemizi etkileyen bu sorunlamalardan kurtulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kapitülasyon, Kaldırılmış, Lozan.

ABSTRACT

Capitulation means immunities or privileges that a foreign state and its citizen's hold in a country. It is the first time in history that Italian States obtained capitulation from Byzantium. In Ottoman age Süleyman the Law Maker gave capitulation to French in order to construct commercial relations in 1535. Rather wide and binding coming administrations privileges were given to French in

*□ Yrd.Doç.Dr., Çankaya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü.

1740. The first step to abolish capitulations which effect Ottoman economic and social organism negatively was appeared at Paris Conference in 1856. The Party of İttihat ve Terakki attempted to abolish it more effectively in 1910's, although they failed, as well.

The discussions about abolition of capitulation essentially took place at Lausanne Conference, and at the end of a long and difficult struggle it was abolished. This made our young state absolutely independent and we were survived from limitations that prevent our development.

Keywords: Capitulation, Abolition, Lausanne

GİRİŞ

Kapitülasyon deyimi genel olarak bir devletin, başka bir devlete mensup olan vatandaşların ve konsoloslukların o ülkede sahip oldukları malî, ticarî, hukukî, idarî vb. muafiyetlerini ifade eder. Ya da kapitülasyon, bir devletin, başka devletlere tanıdığı ayrıcalıklardır. Kapitülasyon sözcüğü, sözleşme yapma anlamındaki Latince "capitulare" kelimesinden alınmış ve İtalyanca "capitulazione" olarak kullanılmıştır. Bu bakımdan kapitülasyon sözcüğü genel anlamda iki taraflı sözleşmeyi ifade etmektedir (Haçerlioğlu, 1981:222 vd.)

Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlara "ecnebi imtiyazlar" genel adıyla "uhud-u atika" veya "imtiyazat-ı atika" gibi adlar kullanılmıştır. Dolayısıyla kapitülasyon deyimi dilimize sonradan girmiştir. Batı'da ise kapitülasyonlar genel olarak, Müslüman ülkelerdeki Hıristiyanlar'ın haklarının tesbit edildiği sözleşmeler biçiminde değerlendirilmiştir. Bu da giderek güçlü devletlerin, güçsüzlere kabul ettirdiği ayrıcalıklar fleklini almıştır. Böylece kapitülasyonlar çeşitli alanlara yayılmış, ayrıcalıklar verenlerin aleyhine ifleyen bir yapıya oluşturmıştır. Osmanlı Devleti ise önceleri üstünlüğü ile bu ayrıcalıklar verirken, sonraları aleyhine olan gelişmelere sahne olmuştur.

Kapitülasyon rejiminin amacı veya ortaya çıkış nedeni önceleri ticarî olmuştur. Ancak zamanla kapitülasyonlar, yabancıların uluşum, oturma serbestliği, kifi ve mallarının korunması ile mezhep dokunulmazlıklarının temin eden hükümleri, vergilerden muafiyet, adli nitelikteki yabancı uyrukluların yargısal

hakların kapsar bir nitelik kazanmıştır.Bu flekliyle kapitülasyonlar, devletlerin egemenlik haklarını sınırlayan,çalışma serbestisini önleyen, siyasal ve hukukî engeller halini almıştır. Bu ise bir devletin bağımsızlığı ile bağdaşır bir durum değildir. Oysa bağımsız devletlerde diplomatlar dışında,yerli-yabancı herkesin o ülkenin mevcut hukukî düzenlemelerine uymasr gerekir. Ancak Osmanlı Devleti'nde bu durum farklı ve tek taraflı olarak uygulanmıştır. Bu da Batılı devletlerin, Osmanlı Devleti'ni sömürge gibi kullanmalarına neden olmuştur.

Uzun yıllar Batılı devletlerin idarî, ticarî, malî ve yargısal baskılar altında kalan Osmanlı Devleti, çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Avrupalı devletler,kendi ülkeleri dışındaki yer ve yörelerde geçici ya da sürekli olarak bulundurdıkları vatandaşlar için elde ettikleri ayrıcalıkların korunması ve devamına büyük özen göstermişlerdir. Ayrıca vatandaşlarına o ülkelerdeki ticarî ve benzeri durumlardan doğacak sorunlar için kendi ülkelerinin yargısal haklarından yararlanmayr kabul ettirmişlerdir. Bu da Osmanlı Devleti'nde farklı veya çok standartlı bir hukuk sisteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nde toplumsal huzursuzluklar çıkmış ve parçalanma hızlanmıştır.Dolayısıyla Devlet,çöküş sürecine girmiştir. Özellikle Tanzimat döneminden itibaren olumsuz etkiler anlaşılmış ve kaldırma yönündeki çabalar başarısız da başarılar olunamamıştır.

1. Kapitülasyonların Tarihçesi

Genel anlamda kapitülasyonların tarihçesine baktığımızda, İlk ve Antik Çağ'da bazı örnekler buluruz. Atinalılar,fahri hemfihlilik (isopoliti) flekinde olmak üzere yabancıların istisnaî olarak ülkenin yasalarından yararlanması imkân tanımışlardır (Mansel,1971:155-162 ; Esad,2008:9).Bu konuda Roma'da ise yabancılar bir tür devletler hukukundan yararlanır durumda idiler (Demircioğlu,1953:353-362). Ancak her ikisinde de antik devletin,öteki yafıtlar olan devletlerden üstünlüğü esas alınmıştır.

Kapitülasyonlar konusunda asıl belirgin izler ise Ortaçağ konsolosluk hukukunda görülür. Ortaçağ'da İtalyan kent devletleri, Akdeniz ticareti ile güçlenmiş ve Batılı öteki kentlerle ticaretlerini geliştirmişlerdir. Dolayısıyla buna paralel olarak bazı uygulamalar oluşturulmuştur. Ticaret yapılarak ulaşılan bölgelerde icarî yetkiler elde edilmiştir.Bu görevleri üstlenen konsolluklar oluşturulmuştur. Ticaret hacmi arttıkça bu konsolların da sayısı artmıştır. Ayrıca yetkileri de genişletilerek yabancı karasuların da kapsar hale gelmiştir (Pamir,2002,75). Böylece İtalyan kent devletleri,Akdeniz'de ve ticaretleri kapsamına giren alanlarda ayrıcalıklar alıp ekonomik üstünlükler kurmuşlardır.

Bu yöndeki ayrıcalıklar hem Batı Avrupa'da ve hem de doğu bölgelerde elde etmişlerdir.

Haçlı Seferleri'nden itibaren, Doğu'da bu kez ticaret konsoloslukları örgütlenmiş, bu sayede ticaret gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte ayrıcalıklar yani kapitülasyonlar belirginleşmiştir. Giderek de bu yönde kurallar şekillenmiştir. Aynı zamanda doğu bölgelerde (özellikle Doğu Akdeniz'de) yerleşmeler olmuştur. Dolayısıyla bu bölgelerdeki yabancıların hakları ile ilgili kalıcı uygulamalar baskınlaşmıştır. Akdeniz çevresindeki egemen İtalyan ticaret güçleri, bu yörelerde daha çok imtiyazlar almışlardır. Aynı zamanda da Akdeniz ticaretini kontrol altına alarak, ticaret kolonilerini kurmuşlardır. Bu ticaret kolonileri giderek korunma, vergi vb. güvenceler almışlardır.

Doğu'da Bizans'ın zayıflaması üzerine önce Pizzalı tüccarlar Bizans'tan ayrıcalıklar almışlardır. Pizzalılar 1111 tarihli bir antlaşma ile aldıkları ayrıcalıklar karşılığında, Bizans'a parasal yardım yapmış ve ticaret ürünleri vermeyi kabul etmişlerdir (Pamir, 2002, 81). Daha sonra Bizans topraklarında daha çok ve ayrıcalıklı ticaret imkânları ile yer ve mahalle kurma gibi haklar almışlardır. Bizanslı tüccarların vergi vb. haklarına sahip olmuştur. Bu bir tür ayrıcalıklı yerleşimlik olmuştur. Bunun yanında Pizzalılar, 1108, 1170, 1182 ve 1187 tarihlerinde Doğulu prenslerden bir çok ayrıcalık almışlardır. Ayrıca Kudüs çevresinde, Haçlı Seferleri sırasındaki yardımlarından ötürü İtalyan kent devletleri, bölgede bir çok hak elde etmişlerdir.

Bizans'ın zayıflamasından sonra Pizzalıların ardından, yararlanan öteki İtalyan kentleri Venedikliler ve Cenevizliler olmuştur. Venedik, 1126 tarihinde yapmış olduğu bir antlaşma ile Bizans'tan ticaret ayrıcalıkları almış ve bu tarihten itibaren en çok gözetilen ülke olmuştur. Ceneviz ise öteki kentlerle olan ticaret rekabet yüzünden Bizans'tan uzaklaşmışlardır. Bu tarihlerde Bizans üzerindeki etkinlik daha çok Venediklilerin eline geçmiştir. Venedikliler, aldıkları yeni kapitülasyonlarla konsolosluklarını güçlendirmişlerdir. Ticaret imtiyazları yanında yargısal yetkiler almışlardır. Zamanla bu tür kapitülasyonlar tekrar Cenevizliler'de elde etmişlerdir.

Venedik ve Cenevizliler, ticaret anlamında yaygınlaşan bu tür kapitülasyonları Akdeniz çevresinde de almaya devam etmişlerdir. XIII. yüzyılda bu İtalyan kent devletleri, Bizans'ın yanında, Doğu Akdeniz'de düzenli olarak çalışan konsolosluklar oluşturmuşlardır (Esad, 2008:11). Buna bağlı olarak Ege ve Akdeniz çevresinde sistemli ve güvenle işleyecek ticaret ağı kurmuşlardır. Bu bölgelerde liman ve mahalleler elde ederek konsolosluk hukuku çerçevesinde desteklenen ticaret güvenceleri ve ayrıcalıkları elde etmişlerdir. Daha sonra ise

Karadeniz'e açılmıflardır (Mansel, 1971:12-15).

XV.yüzyıl sonlarına kadar elde ettikleri kapitülasyonlarla Akdeniz,Ege ve Karadeniz ticaretini elinde tutan İtalyan kent devletlerinden Venedikliler ve Cenevizliler'e yeni ortaklar çıkmıftır. Bu tarihlerde Osmanlı Devleti genişliyor ve bölge coğrafyası genişliyor. Batılı iki ülke İngiltere ve Fransa doğu ticaretine açılıyor. Dolayısıyla İtalyan kent devletlerinin ayrıcalıklarına sarsılmaya başlıyor. Onların yerini Batılı güçlü devletler almaya başlıyor. Bu arada İstanbul'u Osmanlılar alıyor ve kofullar genişliyor. Bundan sonra ise bu bölgelerde Fransa ayrılmayı hissettirmeye başlıyor.

Böylece görüldüğü gibi kapitülasyon sisteminin tarihi ilk çağlara kadar inmektedir. Ancak aslında Orta Çağ'da İtalyan kent devletleri ile kapitülasyon sistemi kurulup,gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Başta Pizza, Venedik ve Ceneviz olmak üzere,İtalya'nın öteki ticarî ayrıcalığıdaki kent devletleri, ellerinde tuttıkları Akdeniz ticaretini sürdürürlerken, gittikleri yerlerden güvenceler almıflardır. Bu devletler, mal ve ürünlerini satarken, bu çevreler ile devletlerden yer, vergi, gümrük kolaylığı, yargısal haklar vb. almıflardır. Giderek kalıcı konsolosluklar oluşturarak,ticaret yapan vatandaşlarının haklarını ve kazançlarını güvence altına alarak o çağların sömürgeci biçimini oluşturmıflardır. Bununla da bir bakıma kapitülasyon rejimini kurup yerleştirmişlerdir.

2. Osmanlı Kapitülasyonları

2.1. Kapitülasyonların Verilme Nedenleri

Görüldüğü gibi kapitülasyon sistemi, Osmanlı Devleti'nden önce İtalyan kent devletleri tarafından oluşturulmuş ve yerleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde imtiyaz ve ya imtiyazatı ecnebiye olarak adlandırılan kapitülasyonlar, Osmanlı Sultanı'nın emri ile ülke ile ticaret yapan ve ya ülkede oturan yabancı uyruklulara verilen ayrıcalıklar olmuştur. Bu ayrıcalıklar genelde yabancıların statüsünü belirleyen idarî,malî,ticarî,hukukî ve dinî özellikler şeklinde verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, Batılı devletlerin vatandaşlarına ayrıcalık ve ya kapitülasyonlar vermesinin nedenleri özetle (Pamir,2002,83 vd.) :

1-Osmanlı denizleri ve limanlarını canlı tutarak,bu ticaretten vergi vb.yollarla gelir sağlamak istenmesi,

2-Batılı devletlerin,Osmanlı Devleti'ne karşı ortak hareket etmelerini önleyerek, bazıların müttefik edinmek istenmesi,

3-XV.yüzyıl öncesindeki kapitülasyon uygulamalarında, Batılı devletlerin vatandaşları başka ülkelerde kendi ülkelerinin kurallarına tabi olurlardı. fiimdi

Batılı devletler bu ayrıcalığı kaybetmek istemediklerinden, kapitülasyon antlaşmalarında bu yönde ısrarlı olmuflardır. O nedenle Osmanlı Devleti'nin de bunu kabul etmek zorunda kalması,

4-Osmanlı Devleti, «slâm hukuku kurallarını» uyguladığından, farklı dinlere mensup olan yabancılara, kendi din ve kurallarına göre ayrıcalık vermek durumunda kalmış olması.

Böylece Osmanlı Devleti,yukarıdaki görülen siyasal ve ekonomik çıkarlar için Batılılar'a kapitülasyonlar verirken, dinsel farklılıklar nedeniyle de onlara bir takım ayrıcalıklar tanımak zorunda kalmıştır.

2.2. Kuruluştan Kanuni Dönemine kadar verilen kapitülasyonlar

Osmanlı Devleti,yukarıdaki nedenlere bağlı olarak ilk yıllardan başlamak üzere «talyan kent devletleri ile yakın ilişkiler içinde olması,onlara siyasal ve ekonomik çıkarlar için ayrıcalıklar vermeye başlamıştır. İlk olarak Orhan Bey 1352'de Venedikliler'in tehditlerini önlemek üzere Cenevizliler'e tekstil sanayii için flap üzerinde ayrıcalık vermiştir (Pamir, 2002, 84). I.Mahmut zamanında 1365'te Dalmaçya kıyılarında küçük bir ticaret devleti olan Ragusa (Dubrovnik) Cumhuriyeti'ne, 500 düka karflığında ticarî imtiyazlar vermiştir. Buna göre Ragusa'lı tacirler, Osmanlı limanlarında serbestçe ticaret yapacaklardı (Uzunçarflı,1961:228 vd.).Daha sonra Yıldırım Bayezid döneminde (1389-1402) Bizans'a,Rodos'a ve «talyan devletlerine ticarî kapitülasyonlar verilmiştir. Ayrıca 1397 tarihinde,Bizans elçi ve konsoloslarına kendi vatandaşlarının siyasal ve ekonomik faaliyetlerine yardımcı olabilmeleri için kolaylıklar sağlanmıştır. Buna karşılık Bizans'tan, Konstantinopolis'te bir Türk mahhallesi kurma ve bu mahhalle de ticarî amaçla oturacak Türkler'in anlaşmazlıklarına bakmak üzere bir kadı ile din iflerine bakacak bir müftü bulundurma hakkı alınmıştır.

1411 ve 1419 yıllarında «talyan kent devletlerine ticarî ayrıcalıkların tanındığı» görülmektedir.1430 ve 1446 yıllarında II.Murad yine bu devletlere yeni kapitülasyonlar vermiştir. Bu kapitülasyonlar özellikle Venedikliler'e hububat ve her türlü emtia alıp satma serbestisini sağlıyordu (Uzunçarflı,1961: 228 vd.). Çünkü bu ayrıcalıklar her padişah tarafından yenilenmesi gerektiğinden, yeniden verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet 1453'te «istanbul'u aldığı»nda,daha önceleri Bizans'tan kapitülasyonlar almış olan Cenevizliler'in ayrıcalıklarının devam etmesine ve Galata'da oturmalarına izin vermiştir. Hatta kaçan tüccarların üç ay içinde geriye gelmelerini istemiştir.

Fatih, daha sonra 18 Nisan 1454'te Venedikliler'e de aynı şekilde oturma ve ticarî faaliyetleri için ayrıcalıklar tanıdı. Fatih, yine 1460'da Pizza ve Floransa'ya da bu tür ayrıcalıklar tanıdı. 1463-1479 tarihleri arasında yaşanan Osmanlı-Venedik savaşlarından sonra 1480'de de Venedik ile Ceneviz ayrıcalıklar genişletilerek yenilenmiştir (Pamir, 2002: 86; Esad, 2008: 88 ; Uzunçarşılı,1964:7-8 ve 122 - 125).

II.Bayezid döneminde de kapitülasyon verme geleneği sürdürülmüştür. Çünkü o yılların siyasî (Cem olayı nedeniyle) ve ticarî koşulları bunu daha çok gerekli kılmaktaydı. O nedenle bu dönemde 1482'de Venedik'e,1498 ve 1503'te Napoli'ye kapitülasyonlar verilmiştir. Ayrıca 1508'de Fransız ve İspanyol Katalan tüccarlarına da ticarî kapitülasyonlar verilmiştir (Pamir, 2002, 88; Uzunçarşılı,1964: 224).

Yavuz Selim döneminde de, İtalyan şehir devletlerine verilen ticarî ayrıcalıklar yenilenerek devam ettirilmiştir. 1512'de Ragusa'ya ve 1514'te Venedik'e verilen kapitülasyonlar genişletilerek yenilenmiştir.Yavuz Selim 1517'de Mısır'ı alırken,orada Memlûklar'dan kapitülasyonlar almış olan Fransız ve Katalan tüccarlarının ticarî ayrıcalıklarının devam ettirilmesi bir emirname ile bildirmiştir (Pamir, 2002, 88).

Kanuni Süleyman dönemine gelince bu dönemin ilk ayrıcalıklar olarak 1520 ve 1521'de Venedikliler'in daha önce almış oldukları kapitülasyonlar yenilenmiştir. 1528'de de Toskana'ya ticarî imtiyazlar verilmiştir. Aynı yıl Fransız ve Katalan tüccarlarının Mısır'daki ticarî ayrıcalıklar yenilenmiştir.Ancak bu ayrıcalıklar,kapsam ve bölge olarak sınırlı tutulmuştur. Çünkü bu dönem Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu yıllar olduğundan,bu ayrıcalıklar bir tür üstünlük belirtisi olarak verilmiştir.O yıllarda Osmanlı padişahları yapılan bu ticarî antlaşmalarla,fethettikleri yerlerde ticarî faaliyetlerin canlı kalmasını ve bu yörelerdeki transit yolların faal olmasını sağlamayı amaçlamışlardır. Çünkü o tarihlerde Ümit Burnu yolu bulunmuş ve Çek Yolu ile yapılan Akdeniz ticareti önemini kaybediyordu. O nedenle Akdeniz ticaretinde etkili olan İtalyan kent devletlerinin bu yörelerden uzaklaşmalarının önlenmesi gerekiyordu (Koçu, 1934: 402 - 457; Uzunçarşılı, 1964: 222 vd.; Pamir, 2002, 86 - 87).

Gerçek anlamda ve daha geniş kapsamlı olarak kapitülasyonlar, Kanuni Süleyman tarafından 1535'te Fransa'ya verilmiştir. O tarihlerde Avrupa'da, Alman İmparatoru fiilen, bir çok ülkeyi ele geçirmiş ve Fransa'yı da iftihar etmek istiyordu. Bu ortam Fransa'yı, Osmanlı Devleti'ne yaklaştırmıştır. Nitekim ilk adım Fransa tarafından 1525'ten sonra saltanat naibi Frangipani'nin, Kanuni Süleyman'a gönderilmesi ile atılmıştır (Arkan, 2005, 15). Bunun

ardından yapılan savaşlarda Fransa Kralı François, İspanya'ya esir düşmüştür. Ayrıca İspanya, Osmanlı Devleti'ne karşı İspanya ile de ilişkiler kurmaktaydı. Bunu anlayan Kanuni Süleyman, bilindiği gibi Fransa'ya yardım ederek François'in haptisten kurtarılmasını sağlamış ve İspanya'nın politikalarına engel olmak istemiştir. Bunun için Fransa ile siyasi yakınlaşma içine girerek, Avrupa'daki birlik kurma çabalarını önlemiştir. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti ile Fransa arasında siyasi ilişkileri güçlendirecek ekonomik bağların kurulması ve geliştirilmesi, o günlerin kofullarında Avrupa'daki Haçlı birliğini engellemek için de uygun bulunmuştur. İşte bu amaçla fiubat 1535'te Padiflah Kanuni ve Fransa Kralı François adına Sadrazam İbrahim Paşa ile Fransız Konsolosu J. de la Forest arasında bir ticari antlaşma imzalanmıştır (Uzunçarşılı, 1964: 502 - 506 ; Pamir, 2002, 87).

2.3. Kanuni Süleyman Döneminde Verilen Kapitülasyonlar

Kanuni Süleyman'ın, Fransa'ya verdiği ve tarihe 1535 kapitülasyonlar adıyla geçen bu ayrıcalıklar, bir dostluk ve üstünlük göstergesi olmuştur. Bununla aynı zamanda Osmanlı karasuları ve limanlarındaki ticari faaliyetlerin canlı tutulması sağlanacaktı.

15 maddeden oluşan bu antlaşmaya göre özetle (Koçu, 1934: 405 - 410);

1-Fransız bayrağı taşıyan gemiler Osmanlı egemenliğinde bulunan bütün limanlarda serbestçe ticaret yapacaklar ve Türk tüccarlarının verdiği kadar vergi vereceklerdi. Osmanlı vatandaşları da Fransa'da aynı haklardan yararlanacaklardı.

2-Diğer devletlerin gemileri Osmanlı egemenliğinde bulunan denizlerde, Fransız bayrağı altında ticaret yapabileceklerdi.

3-Fransız konsolosları kendi vatandaşları ile ilgili yargı yetkisine sahip olacaklardı.

4- Osmanlı topraklarındaki Katolikler, dinsel açıdan inanç ve ibadet özgürlüğüne sahip olacaklardı.

Özü bu olan antlaşma gereğince Fransa'ya, İstanbul'da sürekli elçi bulundurma hakkı verilmiştir. Kutsal yerleri koruma, Katoliklerin koruyuculuğu vb. ile Fransa, Akdeniz çevresi ve Osmanlı topraklarında etkili bir güç haline gelmiştir. Dolayısıyla ile Fransa, siyasal ve ekonomik açıdan öteki Avrupa devletlerine üstünlük sağlamıştır. Daha sonra 1536'da yapılan bir antlaşma ile de Fransız tacirlerinin, Osmanlı topraklarında can ve mal güvenliklerinin

sağlanacağnı garanti altına alınmıştır. Ancak ilerideki yıllarda Fransızlar, bu ayrıcalıklar kötüye kullanarak, öteki Avrupa devletlerine, Osmanlı Devleti aleyhine çarlar sağlamışlardır (Sander, 1993:85 - 86).

Böylece Osmanlı Padiflahı Kanuni Sultan Süleyman tarafından, Fransa'ya yapılan yardım ile verilen bu siyasî ve ticarî ayrıcalıkların (kapitülasyon) Avrupa'da büyük ölçüde yankılar olmuştur. Bununla Osmanlı Devleti'nin gücü ve büyüklüğü gösterilmiştir. 1535 ve 1536 kapitülasyonların verilmesinin o yıllara göre siyasal önemi vardır. Diğer yandan bu antlaşmalarda Padiflah'ın yanında İbrahim Paşa'nın da adı ve rolü söz konusu idi. Nitekim Padiflah, İbrahim Paşa'yı aynı yıl (15 Mart 1536) gücünden ve etkinliğinden çekindiği için idam ettirmiştir (Arkan, 2005, 16 ve 18). Bu durum ayrıca Müslümanların yayılmasına da yol açmıştır. Öte yandan Fransa'ya verilen 1535 ve 1536 kapitülasyonların tanınması en kayırlan ülke statüsü ile İstanbul'da bir "Frank toplumu" olmuştur. Bu ticarî toplum, hem kendi tacirlerine ve hemde öteki ülkelerin ticaret erbabına, Doğu ile yapacakları ticarete arac olma ayrıcalığı gibi bir model oluşturmıştır.

2.4. Kanuni Süleyman Döneminden Sonra Verilen Kapitülasyonlar

Kanuni Süleyman'ın vermiş olduğu 1535 kapitülasyonlar, sonraki padiflahların rızası ile bir bakıma yenilenmeyi yani sürekliliği öngörmekteydi. O nedenle Fransa ile II.Selim 1569'da 18 maddelik ve 1579'da 32 maddelik kapitülasyon antlaşması yapılmıştır (Arkan, 2005, 20). Bundan sonra Fransa, III.Murat ile 1581'de 19 maddelik, III.Mehmet'le 1597'de 35 maddelik, I.Ahmet'le 1604'te 53 maddelik ve IV.Mehmet döneminde Köprülü Mehmet Paşa ile 1673'te daha da genişletilmiş malî, ticarî idarî vb.nitelikte antlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca rahip ve piskoposların ayin serbestisi, vergi muafiyeti ve Fransız kiliselerine bir şekilde müdahale edilemeyeceği gibi haklar tanınmıştır (Esad, 2008: 37 - 57).

Fransa'nın, Avusturya ve Rusya ile bozduğu yıllarda (1720'de), Çelebi Mehmet Efendi, ikili ilişkileri düzeltmek üzere Fransa'ya gönderilmiştir. Bunu izleyen yıllarda Rusya ile anlaşmazlıklar yaşanırken Fransa, Osmanlı Devleti'nden yana tavır almış ve 1739'da Osmanlı Devleti lehine olan Belgrad Antlaşması'nı yapmasını sağlamıştır. O yıllarda Fransa'da da malî sıkıntılar yaşanmakta olduğundan, yardımları karfilğinde Osmanlı Devleti'nden yeni ticarî ayrıcalıklar almaya yönelmiş ve almıştır.

Yukarıda da anlatıldığı gibi kapitülasyonların bir kısmı karfilikli antlaşma niteliğinde idi. Ancak büyük bir bölümü padiflah fermanları ile tek

tarafı olarak verildiğinden, yürürlük süresi o ilgili padişah dönemini kapsıyordu. O nedenle her padişah devri içinde sözleşmeleri yenilemek gerekmifftir. Bu da her yenilemede ayrıcalıkların artırılması yönünde Osmanlı Devleti üzerine yeni baskılar getirmifftir. Dolayısıyla ile buna bağlı olarak her yenilemede bazı maddeler eklenmifftir. İşte kapitülasyonlardaki bu yenilemeler uzun zaman ve formaliteleri getirdiğinden ve öteki Avrupa devletlerinin de her defasında yeni ayrıcalıklar istemeleri üzerine, 28 Mayıs 1740'ta, I. Mahmut ile Fransa Kralı XV. Louis arasında daimi statü flekinde 82 maddeden oluşan bir kapitülasyon antlaşması imzalanmıftır (Uzunçarşılı, 1956: .295 vd.)

1740 kapitülasyonları ile özetle; Fransa'nın ticarî, idarî ve hukukî ayrıcalıkların genişletilmesi ve artırılmasıdır. Konsolosların hapsedilemeyecekleri hakkı verilmifftir. Fransız elçilik ve konsolosluklarında Osmanlı tebaası olup çalışanlara da bazı muafiyetler (vergi, mahkeme vb.) tanınmıftır. Fransa'ya, Osmanlı ülkesindeki Katolikler üzerindeki koruyuculuk ve Kudüs'teki kilisenin tamir izni vb. olmak üzere bir çok ayrıcalık tanınmıftır. Ayrıca Fransa, Osmanlı Devleti tarafından en çok kayırları ülke konumunu kazanmıftır. Böylece kapitülasyon kavramına da yeni bir nitelik kazandırılmıftır. Yani verilen kapitülasyonlar karşılıklı, ayrıcalıklı ve sürekli başlayıcı olan bir ticaret antlaşması flekline almıftır (Montran, 1995: 343 - 345).

Bu flekilde verilen 1740 kapitülasyonları önceki ayrıcalıkların toparlanıp yeniden onaylanması, yeni eklerin yapılması ve bu sistemin güçlendirilmesini sağlamıftır (Trak, 1995: 161). Bu kapitülasyonları sürekli statü ile sonraki padişahları da sağlamıftır. Ayrıca bu hakların öteki devletlere de tanınmasını yolunu açmıftır. İstanbul'da yabancı postanelerin açılmasına neden olmuftur (Kurdakul, 1981: 27-30).

Bundan sonra Fransa ile 1743'te 55 maddelik ve 1770'te de 84 maddelik yine aynı ticarî, idarî, hukukî ve dinî nitelikte olan kapitülasyon antlaşmaları yapılarak, kapitülasyon rejimi kalıcı bir flekle getirilerek daha da güçlendirilmifftir (Esad, 2008: 29). Bu devrede Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletlerine sürekli olarak kapitülasyonları vermekteki amacı, Batı'ya kayan ticaret yollarını tekrar Osmanlı ülkesine çekmek ve iç pazarları devlet eliyle korumaktır. Nitekim bu durum 1838'e kadar Osmanlı Devleti lehine iflemifftir.

Kanuni Süleyman döneminden sonra diğer Avrupa devletlerine verilen Kapitülasyonları :

Ceneviz Cumhuriyeti'ne Kanuni'nin 1565'te vermesi olduğu kapitülasyonlardan sonra II. Selim tarafından 1578'de yeni ticarî kapitülasyonları verilmifftir.

Avusturya'ya verilen kapitülasyonlar; Osmanlı Devleti Avusturya'ya da önemli ölçüde ticarî, idarî, hukukî ve dinî nitelikte kapitülasyonlar vermiştir. Avusturya'ya, 1617'de çıkarılan bir fermanla ticarî imtiyazlar yanında din adamlarının ayrıcalıkları ile ibadet özgürlüğü verilmiştir. 1699'da Karlofça Antlaşması'nda ise din adamları ile kiliselerinin dokunulmazlığı tekrar konu edilmiştir. Ancak Avusturya'nın en kapsamlı haklar elde ettiği 1718'deki kapitülasyon antlaşması olmuştur. Bununla Avusturya'ya, Katolikler'in serbest ibadeti, Kudüs'teki Katolik kiliselerinin tamiri, bakım, hacılara kolaylıklar, her türlü serbestlik, kolaylık vb. gösterilmesi hakkı sağlanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ndeki Avusturya uyruklu tacirlere malî, ticarî, idarî ve yargısal haklar verilmiştir. Ticarî iflerde kolaylık sağlama ile alacak ve vereceklerde senet kullanımına izin verilmiştir. Avusturya vatandaşlarının Osmanlı ülkesinde kendileri arasındaki davalara konsolosluklarının bakması, kendi memur ve hizmetlilerinin vergilerden muaflığı kabul edilmiştir. Avusturya'ya 1784 ve 1791 yıllarında verilen yeni kapitülasyonlarla da önceki haklar genişletilmiş ve kısmen önceki ülkelerin haklarına effitlenmeye çalışılmıştır (Pamir, 2002, 101 - 102).

2.5. İngiltere'ye Verilen Kapitülasyonlar

Yukarıda da belirtildiği gibi önceleri İngiliz ticaret gemileri Osmanlı sularında, Fransız bayrağı altında seyredip öyle ticaret yapıyorlardı. Ancak XVI.yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz'de, Fransa'ya rakip olmaya başlamışlar ve Osmanlı Devleti'nden kapitülasyon almak üzere zorlamada bulunmuşlardı. İlk olarak 1580'de Padışah III.Murad, Kraliçe I.Elizabet'e kapitülasyon vermiştir. Padışah, Kraliçe'ye yazdığı mektupta, "Biz Müslüman İmparatoru... İngiltere Kraliçesi Elizabet'e dostluğumuzu göstermek üzere.. Kraliçe'nin tebaasının ve halkının ülkemizde güven içinde mallarını ve diğer eşyalarını büyük ve küçük gemilerle ve karadan araba ve kervanları ile getirebileceklerini, kendilerine bir zarar verilmeyeceğini, hiç bir güçle karşılanmadan mal alıp satabileceklerini..." gibi güvenceler vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti bu tarihte İngiliz tüccarlarına ticarî ve yargısal haklar tanımıştır (Esad, 2008: 57).

Daha sonra Padışah III.Mehmet tarafından 1601'de verilen kapitülasyonlarla önceki haklar genişletilmiş ve İngiliz gemilerinin Osmanlı sularında kendi bayrakları altında her türlü ticarî faaliyette bulunabilmelerine imkan tanınmıştır. Bu tarihten itibaren aynı zamanda Osmanlı sularında İngiliz - Fransız ticarî rekabeti başlamıştır. Bundan sonraki yıllarda İngilizler'e 1606, 1621, 1624, 1641, 1662, 1675 ve 1809'da Fransızlar'la effitlenecek genişlikte

idarî, malî, ticarî, hukukî ve dinî nitelikte ayrıcalıklar verilmiftir (Kurdakul,1981: 27 vd.; Esad, 2008: 57 - 58).

II.Mahmut tarafından 16 Aoustos 1838'de İngiliz sanayiine büyük ölçüde hammadde ürünleri sağlayacak nitelikte kapitülasyonlara ek olarak, ticaret sözleşmeleri ile yeni haklar verilmiftir. Bununla İngilizler, Osmanlı kara ve deniz ticaretinde gümrük ve benzeri kolaylıklar elde ederek bu pazarda en çok haklar elde eden ülke olmuflardır. Kapitülasyonlara ek olarak alınan bu ayrıcalıklar ve bu pazar, İngiliz sanayii için çok büyük kazanım olmuftur. Bu ise Osmanlı yerli sanayiinin çökmesine yol açmıştır (Önsoy, 1988: 12).

Böylece İngilizler'e verilen kapitülasyonlar ve 1838 ticaret sözleşmeleri 1861'de li ve Fuat paflar tarafından son antlaşma fleklinde birleştirilerek genişletilmifl ve sürekli hale getirilmiftir (Esad, 2008: 59).

2.6. Rusya'ya Verilen Kapitülasyonlar

Osmanlı tarihinde, Rusya ile ilk ilifki III.<van'ın 1492'de II.Bayezid'de yazmış olduğu mektupla başlamıştır. Daha sonra iki devlet arasında serbest ticareti bafflatmak için görüşmeler yapmak üzere ilk Rus elçisi, 1495'te İstanbul'a gelmiştir.1499'da yine aynı amaçla ikinci elçi gelmiştir. Ancak uzun süre Ruslar'la ciddi bir ticaret antlaşması gerçekleştirilememiştir. Rusya bu yöndeki ve Akdeniz'e inme konusundaki avantajlı durumunu 2 Temmuz 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması ile yakalamıştır. Nitekim Rusya bu antlaşmaya Fransa ve İngiltere kapitülasyonlar modelinde ayrıcalıklar koydurmuftur (Uzunçarflı, 1956: 422 - 425).

Bu gelişmeden sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1783'te yapılan bir antlaşma ile Ruslar,çok önemli imtiyazlar elde etmişlerdir. Bunlar arasında; Ruslar bütün Osmanlı kentlerinde konsolosluklar açacak. Rus konsoloslar tutuklanamayacaklard. Rus vatandaşlar kendi konsoloslar tarafından yargılanacak. Rus tacirlerinin korunması için önlemler alınacak. Osmanlı uyruğunda olan azınlıklar Rus elçilik ve konsolosluklarında çalışabileceklerdi. Bunların yanında malî,ticarî,idarî,yargı vb.haklarla Fransız ve İngilizler'in sahip olduğu haklar elde etmişlerdir (Pamir, 2002, 104 vd.).

Daha sonra Bâb-ı li ile Rusya arasında 1862'de önceki hakları teyit edip genişleten bir ticaret antlaşması daha yapılmıştır (Esad, 2008: 60 - 61).

Osmanlı Devleti bunların dışında Hollanda'ya; 1598, 1612, 1634, 1668 ve 1712 yıllarında öteki devletlere benzer nitelikte ticarî kapitülasyonlar vermiştir.

Ayrıca Polonya'ya 1678'de ve «sveç Krallığı»na da,1737'de bir takım ticarî ayrıcalıklar tanınmıştır.

2.7. Ticaret Sözleşmeleri

1838'de İngiltere'ye verilen ticaret sözleşmeleri ile başlayan ve öteki Avrupa devletleri ile devam eden bir dizi ticarî antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmalarla da Osmanlı Devleti ekonomik olarak Batı'nın hakimiyeti altına girmiştir. Mustafa Reşit Paşa ve arkadaşlarının günün kofulları gereği imzalamak zorunda kaldıkları 1838 Balta Liman Antlaşması, önce İngiltere'ye ve 1851'e kadar da öteki Avrupa ülkelerine kapitülasyonlara ek olarak verilen ticarî ayrıcalıklar, Osmanlı Devleti'ni daha da bağımlı bir hale getirmiştir. Bu antlaşmalarla Osmanlı Devleti, bir çok ticarî üründeki tekel hakkını kaldırmış, iç ve dış ticarete yabancılara serbestlik vermiştir. Bu da Osmanlı ülkesini bir tür açık pazar haline getirmiştir. Yine 1861'de Ali ve Fuat paşaların imzaladıkları ticaret sözleşmeleri ile eski sözleşmeler daha da genişletilmiştir. Yabancıların ayrıcalıkları artırılmıştır. Gümrükler yüzde 1-3 gibi oranlara indirilmiştir. Yabancılara tanınan bu kolaylıklar, yerli tüccar ve esnafı sarsmıştır. Yerli sanayii düşme ve çökme sürecine girmiştir. Alınan bazı önlemler (Sanayii Islah Komisyonu vb.) yeterli olamamıştır (Önsoy, 1988: 90 - 120).

2.8. Mahmi Sorunu

Osmanlı Devleti bir başka doğrultu olarak, kapitülasyonların uygulanmasından doğan himaye edilmelik ya da korunmuşluk anlamındaki "mahmi" gibi önemli bir sorunla karşılaşmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti genişledikçe, ülkede farklı etnik kökene, din ve mezheplere mensup azınlık grupları oluşmuştur. Batılı devletler Osmanlı'dan kapitülasyonlar alırken, zaman zaman bu hakları azınlık gruplara da uygulamak istemişlerdir. Devlet doğal olarak «slâmî kuralları» farklı toplumlara uygulayamamış ve bu yönde çok sayıda hareket etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu doğrultuda pek çok sorun yaşanmıştır.

Bu dönemdeki sorun, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'nde açtıkları elçilik ve konsolosluklarında çalıştırdıkları gayrimüslim personele haklar istemeleri ile başlamıştır. Batılılar, kapitülasyon alırken bu yerlerde çalışan ve Osmanlı vatandaşı olan (bazı hallerde Müslüman'da olabiliyordu) personele de haklar istemişlerdir. Kendi diplomatik memurları gibi bu hizmetçi personele de kapitülasyonlar kapsamında malî, idarî, hukukî vb. ayrıcalıklar almışlardır. Yani kendi mekânlarında onlara da dokunulmazlık sağlamışlardır. Bu yönde

siyasal ve ekonomik güç kullanarak baskı yapmışlardır. İşte bu şekilde ortaya çıkan ve kapitülasyon gereği istisnaî bir statü olan "mahmi sorunu" Osmanlı Devleti'ni çok zor durumlara sürüklemiştir. Çünkü personele sağlanan ayrıcalıklı uygulama, sonraları genişlemiş, kurumsallaşmış ve bu da ülkede huzursuzluklar yaratmıştır (Bozkurt, 1998, 248 - 256).

Batılı devletler önceleri kendi mekânlarında çalıştırdıklarına ayrıcalıklar sağlamışken zamanla vergi, yargı vb. istisna kuralları ifli yaptıkları esnafa da genişletmişlerdir. Daha sonra azınlıklardan ilgili ülke ile ticaret yapan tacirlere de uygulatarak mahminin (korumanın) kapsamını daha geniş bir boyuta taşımışlardır. Her kapitülasyon alınanda bunun genişletilmesinin mücadelesi verilmiştir. Durum bu şekilde geliştikçe pek çok azınlık, başka ülkenin vatandaş olduğunu ileri sürerek, kendilerine yabancı statüsünün uygulanmasını istemiştir (Pamir, 2002, 106). Bu konuda yabancı elçilik ve konsolosluklardan vatandaşlık "berat" alarak başvuruda bulunmuş ve o ülkenin kapitülasyonlarından yararlanmışlardır. Zamanla da bu yola gidip muafiyetler alanların sayısı milyonlar bulmuştur. Örneğin, Kırım Savaşı sonrasında yalnızca İngiltere'den berat alıp, İngiliz korumasına girenlerin sayısı bir milyona yaklaştığı görülmektedir (Pamir, 2002, 107). Ayrıca Avrupa devletleri yanında ABD korumasına girenlerin sayısı da önemli miktarlara ulaşmıştır.

Aslında Osmanlı Devleti, tarihi boyunca ülkesindeki azınlıklara hoşgörülü yönetim anlayışı ile en çok hak tanıyan devlet olmasına rağmen, 19. yüzyıl sonundan itibaren pek çok sorunu yanında bir de bu şekildeki mahmi statüsüyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Böylece Osmanlı vatandaşlık hukuku kapitülasyonlara ek olarak bu koruma sistemi ile zedelenip çok standartlı bir hal almıştır. Dolayısıyla mahmi, özellikle Tanzimat'tan sonraki Osmanlı yöneticilerinin ana sorunu haline gelmiştir.

Kısaca, Osmanlı Devleti ilk yıllardan itibaren yabancılara ticarî ayrıcalıklar vermiştir. Aflama aflama alınan bu ayrıcalıklar, giderek kapitülasyon rejimi biçiminde yaygınlaştırlarak kurumlaştırılmıştır. Batılı devletlerin yöneticileri, önem verdikleri Akdeniz ticaretinde, kendi tacirlerini korumak ve güvence altına almak için, Osmanlı Devleti'ne baskılar yaparak bir çok hak elde etmişlerdir. Bu haklar zamanla idarî, yargısal, dinî vb. alanlara da yayılmıştır. Osmanlı Devleti, kendi karasularının önemini yitirmesini önlemek için ticarî kapitülasyon verirken, Batılı devletler bundan yararlanarak çeşitli baskılarla ülkenin ekonomisini kontrolleri altına almışlardır.

3. Kapitülasyonlar› Kaldırma Tefebbüsleri

3.1. Osmanlı Dönemi

Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, kapitülasyonların malî, ticarî, adlî, yargısal, dinî ve korumacı (mahmi) gibi ayrıcalıkların olumsuz etkileri arttıkça, bir yandan da bunlardan kurtulmanın çarelerini aramaya bafllamışlardır. Kapitülasyonların verilif nedenlerinden uzaklaşldıkça, bunların yarar› etkileri, yerli sanayii ve ekonomiyi çökertici yanlar› kavrandıkça kaldırma nedenleri gündeme gelmeye bafllamıştır. Çünkü sürekli olarak siyasal ve ekonomik baskılarla alınan ayrıcalıklar çok ileri boyutlara varmıştır. Batlılar Osmanlı Devleti üzerinde baskılarla ayrıcalıklar almaya devam ederken, kendi ülkelerinde farklı kavramlar› geliştiriyorlard›. Artık Bat›da egemenlik anlayış› deşifliyor, ülkelerde bütün insanların o ülkenin yasalarına efit olarak uymalar› fikri yaygınlaşıyordu. Oysa Osmanlı Devleti'nde bunun tersinde hareket ediyor ve kendi çıkarlarını› sürdürme yarış› içinde oluyorlard›.

Ayrıca verilmif olan bu imtiyazlar, Osmanlı ülkesine gelen yabancıların say›s›n› artırd› gibi, uygunsuz ve kanunsuz hareketleri de artırmıştır. Devlet mekânizmasını› bozmıştır. Özellikle vergi ve benzeri muafiyetler yerli halk›n tepkisine neden olmuştur. Devletin tüm ticaret hayat› sigorta, maden, tafişma, aydınlatma, kamu hizmetlerinin bir bölümü kabotaj, ziraî ifletmeler vb. yabancıların eline geçmiştir. Öte yandan kapitülasyonların Osmanlı Devleti'ne tan› haklardan da yine azınlıklar yararlanm›şlardır.

Kısaca, kapitülasyonlarla Osmanlı Devleti, yabancılara çalışan, tüm kâr ve gelirlerini onlara kapıran eli kolu bağı› yar› sömürge durumuna gelmiştir. Buna bağı› olarak Osmanlı yöneticileri, bir yerden itibaren ekonomik gelişmesini engelleyen bu ayrıcalıklardan kurtulma yollar›n› düşünmeye bafllamışlardır. Bütün bu ayrıcalıklar›n bağımsız bir devlet anlayış› ile bağıdafişmad›n› görmüşlerdir. Ancak ne varki, Batlı devletler bu konuda ortak hareket ediyor ve elde etmiş oldukları ayrıcalıklar› kaybetmek istemiyorlard›. O nedenle bunlar› tasfiye etmek çok zor bir uşaf olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde, Bat›yı› tanıyan ve 1839'da yenilik hareketlerine bafllayan Mustafa Reşit Paşla, kapitülasyonların gelişme ve kalkınma yolunda önemli bir engeli oluşturduğunu iyi biliyordu. O nedenle bunların hiç olmasa bir kısm›n› ağımak veya hafifletmek istemiftir. Ancak o y›llar›n koşullar› buna imkân vermemiftir. Bu konudaki ilk adım Kırım Savaşı sonrasında toplanan 1856 Paris Konferansı'nda atılmıştır. Batlı devletlerle yakınlaşmanın sağıland› bu Konferans sırasında, Sadrazam Ali Paşla, kapitülasyonların kaldırılmasını› istemifse de kabul ettirememiftir. Aksine büyük devletler daha fazla ayrıcalık

pefinde olmuflardır. Nitekim adli kapitülasyonlar onların lehine genifletilmiştir. Ayrıca korumanın kapsamı, azınlıklar daha da memnun edecek şekilde yaygınlaştırılmıştır (Karal, 1961: 169 - 192 ve 241 - 245).

Bundan sonraki dönemde 1871’de ve 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı sırasında kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması düflünülmüşse de savaş sonrası ortamına izin vermemiştir. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonunda toplanan İstanbul Konferansı’nda da kapitülasyonların hafifletilmesi yönünde zorlamalar yapılmış ancak bunda da başarı sağlanamamıştır. Yine aksine bu Konferans’da da İslahat zorlamaları adıyla iç iflere karşı ve yeni müdahaleler gündeme getirilmiştir.

Kapitülasyonlar sorunu II.Meşrutiyet döneminde etkili olarak gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. O dönemin aydınları, başta Ziya Gökalp olmak üzere İttihat Terakki’nin fikir adamları kapitülasyonların kaldırılmasının gerektiğini söyleyip yazmışlardır. Bundan dolayı sanayi ve ticaretin korunamadığını savunmuşlardır. Dolayısıyla bu dönemin aydın ve yazarları milli ekonominin kurulmasının engeli olarak gördükleri kapitülasyonların kaldırılmasını istemişlerdir (Pamuk, 1984: 52-78; Ökçün, 1970: 48 - 60; Arkan, 2005, 23).

Böylece II.Meşrutiyet’in ilanından sonraki İttihatçı kadrolar, kapitülasyonların olumsuz etkilerini daha iyi kavramış ve kaldırılması yönünde etkili bir şekilde çabalara girişmişlerdir. Nitekim 1909’da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapılan bir protokolde bu konuda bir konferansın toplanmasında görüşü birliğine varılmıştır. 1911’de Trablusgarp (Libya) olayları nedeniyle yaşanan Osmanlı - İtalyan gerginlikleri sırasında yine tek taraflı olarak bazı ayrıcalıkların iptal edilmesi yönüne gidilmişse de, 1912’deki Ufî Antlaşması’nda kabul ettirilememiştir. Tekrar yürürlükte olduğu kabul görmüştür (Trak, 1960: 171; Aybars: 1984, 358 vd.).

Türkçü ve heyecanlı bir şekilde ikdidara gelen İttihatçı kadrolar, Balkan yenilgilerinin de etkisi ile 1 ve 24 Mayıs 1913’te kapitülasyonların kaldırılması konusunda İngiltere’ye iki muhtıra vermişlerdir. İngiltere buna karşılık 11 Haziran 1913’te vermiş olduğu cevapta, adli İslahat, yerli pul vb. basit hükülleri kabul etmesini, ancak genelde kapitülasyonların kaldırılma zamanı olmadığını bildirmiştir. O günlerin gergin ortamında Osmanlı - İngiliz yakınlaşması Fransa’ya kufkuya düflürmüştür. Bu kez de Fransa, Osmanlı yöneticileri ile görüşmeleri başlatmıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, İngiltere’ye yapmış olduğu kapitülasyonları kaldırma teklifini bu kez de Fransa’ya yapmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti ile Fransa arasında görüşmeler yapılmış, gümrükler, tekelleme, bazı vergiler, yabancı postaneleri vb. konularda ki isteklerin bazıları

kabul edilmifl olduğu bir antlaşma 9 Nisan 1914'te imzalanmıftır. Ancak bu durum genelde tüm Batı ilgili devletler tarafından tepki ile karflılanmıftır (Bayur, 1951: 424); Arkan, 1995, 220; Nebioğlu, 1986: 112 vd.;Pamuk, 2007: 112 vd.).

Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914'te Almanya ile ittifak yaparak gelecek gelişmeler için yönünü belirlemiflti. Bunun ardından <tthatç> yöneticiler, Almanya ile başlatılan görüşmelerde öncelikle ekonomik ağırlıklı kapitülâsyonların kaldırılması ve savaştan sonrada diğer devletlere kabul ettirilmesini gündeme getirmifllerdir. Bunu yapılan antlaşmaya eklemek istemifllerdir. Ancak Almanya, Antlaşma'nın imzalanmasından sonra yapılan bu öneriyi kabul etmemifltir (Burçak, 1978, 98 vd.;Elmacı, 2006: 56 - 78).

Bunun üzerine <tthatç> kadrolar,kapitülâsyonların bunca deneyimden sonra görüşmeler yoluyla çözümlenemeyeceğini anlamışlardı. Dolayısıyla <tthatçlar, o günlerin heyecanlı ortamı ile ve bir genel savaşın başlamasından yararlanmak düşüncesiyle, 9 Eylül 1914'te devletlere birer nota vererek,kapitülâsyonların 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kaldırılacağını bildirmifllerdir. Buna başta Almanya olmak üzere tüm büyük devletler tepki göstermifl ve kabul etmediklerini bildirmifllerdir. Yalnız Rusya,Osmanlı Devleti'nde ağrı ekonomik çakarlar olmadığ için itiraz etmemifltir. Öte yandan daha sonra müttefik olunduğu için Almanya ve Avusturya-Macaristan <mparatorluğu'na bazı konular kabul ettirilmiflse de bunlar savaş nedeniyle geçerlilik kazanamamıftır. I.Dünya Savaşı sonrasında ise bilindiği gibi Sevr Antlaması ile kapitülâsyonların daha ağrı flekli gelmifltir (Armaoğlu, 1973: 420 vd.).

3.2. Lozan Öncesi

Mustafa Kemal Paşla,kongrelerde tam bağımsızlıktan yana tavırlar ortaya koymuştur.Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Misak-ı Milli'nin görüşmelerinin yapıldığı (22 - 28 Ocak 1920) sırasında yine kapitülâsyonlar tartışılmıftır. Nitekim orada alınan kararların 6.maddesi özetle flöyle idi; "...Milli ve ekonomik gelişmemizi sağlamak amacıyla her devlet gibi tam serbestlik ve bağımsızlığın sağlanması, devamlı bağımız için esastır. Bu nedenle siyasî, adlî, ticarî ve malî gelişmemize engel olacak sınırlamaların kaldırılması gerekmektedir.."(Turan, 1998: 82 - 91; Arkan, 2005, 23 vd.).

Mustafa Kemal Paşla ayrıca TBMM'nin çeflitli oturum ya da toplantılarında ve zmir <ktisat Kongesi'nde tam bağımsızlıktan yana konuşmalar yaparak kapitülasyonların varlığını fiiddetle eleştirmifltir. Ayrıca Sovyetler

Birliği ve Kafkas cumhuriyetleri ile yapılan Moskova ve Kars antlaşmalarında da kapitülâsyonlara yer verilmemiştir (Düstur, 1953, Tertip 3: 72, 74, 83).

Atatürk'ün bu konudaki öteki demeç veya konuşmalarından bazı örnekler verecek olursak ; Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922'de TBMM'yi açılış konuşmasında; "...Artık serbest ve bağımsız bir hayata atılan Türkiye için hayati iktisadiyesini sağlamakta olan kapitülâsyonlar mevcut değildir..." demiftir (Atatürk, S. D., 1981: 226).

Mustafa Kemal Paşa, 26 Eylül 1922'de ABD'li Chicago Tribün muhabinine vermiş olduğu demecinde bu konuda, "..Kapitülâsyonların hiç bir kısmında istisnai kabul etmiyoruz. Adli, malî veya askerî kapitülâsyonların hiçbirini tanımıyoruz." demiftir (Atatürk, S. D. 1981: 49)

Mustafa Kemal Paşa, 2 Kasım 1922'de Fransız Petit Parisien muhabinine vermiş olduğu demecinde kapitülâsyonlar konusunda; ".. Kapitülâsyonlar bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmayacaktır.." demiftir (Atatürk, S. D., 1981: 49).

Mustafa Kemal Paşa, 25 Aralık 1922'de Çankaya'da yabancı basın, Lozan Konferansı hakkında yapılmış olduğu konuşmasında; "...Kapitülâsyonların, Konferans'ın bir çok oturumunda tartışılmasının sebebini bir türlü anlayamıyoruz. Bu meselenin konu edilmesi ve tartışılması bile milletimize yöneltilmiş bir hakarettir. Kapitülâsyonların, Türk Milleti için ne derece menfur bir şey olduğunu size tarif edemem. Bunları başka flekil ve adlar altında gizleyerek bize kabul ettirmeye muvaffak olacakları tasavvur eden ve düflünenler bu konuda çok aldanıyorlar ..." fleklinde konuşmuştur (Hakimiyet-i Milliye 2 Ocak 1923).

Mustafa Kemal Paşa, 7 Şubat 1923'te Balıkesir'de yine bu konudaki bir soruya vermiş olduğu cevapta; "...Maalesef adli, malî kapitülâsyonlar konusunda muhataplarımız eski zihniyetlerini bırakmamışlardır... Kapitülâsyonların ihtiva ettiği esaslar milletimizce katiben kabili kabul değildir. Kapitülâsyonlar bir devleti behemahal munkariz eder..." fleklinde konuşmuştur (Atatürk, S. D., 1981: 96 - 97).

Böylece görüldüğü gibi Atatürk, Lozan Konferansı öncesinde ve Konferans sırasında tam bağımsızlıktan yana konuşmalar yapılmış ve kapitülâsyonların asla kabul edilemeyeceğini kesin bir dille ifade ederek reddetmiştir. Bu konuda daha bir çok yerde konuşmalar yapılmış, iç ve özellikle dış kamuoyu ile Lozan Konferansı'na mesajlar vermiştir.

4. Lozan Konferansı'nda Kapitülasyonlar

4.1. Lozan'ın I.Devresinde Kapitülasyonlar

TBMM, 2 Kasım 1922 günü «sviçre'de toplanacak olan Lozan Konferansı'na gidecek olan üç kişilik delege heyetini seçmiştir. «smet Pafla başkanlığında Hasan Saka ve Rıza Nur'dan oluşan Heyet'e önemli sayıda uzmanlar eşlik edecekti. TBMM,Rauf Bey ve bazı milletvekillerinin vermiş olduğu önerge ile 14 maddelik, Türkiye'nin taviz vermeyeceği ana görüşleri (savunma ilkeleri) bir direktif olarak belirlemiştir. Bu esasların 8.maddesi konumuz olan kapitülasyonlar ifade ediyordu. Bu madde özetle şöyle idi;"Kapitülasyonlar asla kabul edilemez. Gerekirse müzakerelerin kesilmesine gidilir"(Gözoğlu, 1971: 8).

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922 günü «sviçre'nin Lozan kentinde açılmıştır. Konferansı'nın açılış törenleri yapıldıktan sonra çalışmalara geçilmiştir. Çalışmalar komisyonlar şeklinde başlamıştır. Üç komisyon kurulmuştur. Bunlar;

1-Savaşlar, askerlik ve Boşazlar Komisyonu.Başkanlığı «ngiliz temsilcisi Lord Curzon'a,

2-Yabancılar ve azınlıklar Komisyonu.Başkanlığı «talyan temsilcisi Marki Garonni'ye,

3-Malî - ekonomik ve hukuk ifleri Komisyonu.Başkanlığı Fransız temsilci M. Barrere'ye verilmiştir.

Böylece kapitülasyonlar olayı, M.Garonni'nin başkanlığında çalışacak olan komisyonun konular arasında yer alıyordu.

Lozan Konferansı'nda görüşülecek olan sorunlar arasında kapitülasyonların çok güç çözümleneceği fikrinde herkes birleşmekteydi. Öyle ki, öteki konularda bir veya bir kaç devletin çıkarları vardı. Oysa kapitülasyonlarda, konferansa katılan ve katılmayan pek çok devletin çıkarları söz konusu idi. Ayrıca bu ayrıcalıklara Batılılar en azından 400 yıldan beri alışmış ve tüm ilişkiler bu temele dayanıyordu. O nedenle tüm devletler bu konuda ifbirliği yapmış gibi devamını istiyorlar ve Lozan'a da bu düşünceyle gelmişlerdi. Bu bakımdan Lozan'da kapitülasyonların tümünden tasfiye edilmesi çok zor görünüyordu.

Türk Heyeti Başkanı «smet Pafla'nın; "Bunda bütün müttefikler ve Amerika karflımızda bulunmuşlardır. Biz ise bu meseleyi hayati davalarımızdan biri sayıyorduk" diyerek anlattığı gibi, affılması çok zordu.Müttefikler ise kapitülasyonların hiç olmazsa başka bir adla devam etmesini istemekteydiler.

Dolayısıyla ile kapitülasyonlar, Lozan Konferansı'nın çözümlenmesi çok zor olan konular arasında yer almıştır (Çayan; Belleten 1938, 288; Sonyel, Belleten, 1974: 75.; Bayur, 1935: 116 - 130).

4.2. Tarafların Görüşleri

27 Kasım 1922'de önce Barrere başkanlığındaki malî ve ekonomik işler komisyonu toplanmıştır. Çıktı Pafla, tartışılmalı geçen bu komisyonda konuştumuş ve Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını kısıtlayan tüm sınırlamaları kaldırmalarını istemiştir. 2 Aralık 1922'de de kapitülasyon komisyonu, M.Garonni'nin başkanlığında toplanmıştır. Başkan Garonni, kapitülasyon konusundaki görüşlerini özetle şu şekilde anlatmıştır ;

"Türkiye'de kapitülasyonlar, karşılıklı antlaşmalara dayanmaktadır. Kapitülasyonlar bağımsız bir devletin egemenlik haklarını azaltır. TBMM Hükümeti bunları kaldırmak istiyor. TBMM Hükümeti'nin bu mefuru isteğini esas olarak tanıyoruz. Diğer yandan ise Türkiye'de yerleşen yabancıların giriştikleri önemli tefebbüslerin, antlaşmaların teminatına dayandıklarını da gözönünde tutmak ve bu bakımdan, kazanmış oldukları hakları da korumak gerekir. Zira gelişmeleri için Türkiye'nin yabancı sermayeye ihtiyacı vardır. Bu durumlar karşısında, Türkiye'nin istediği gibi kapitülasyonları kaldırmak ve bunun yerine ilgililerin haklarını korumak üzere emniyet sağlayacak bir adli ve yasal idare teminatı koymak lazımdır."Garonni, bu amaçla üç tâli komisyonun kurulacağını ifade etmiştir. Bunlar:1.tâli komisyon; adli, idarî ve ikâmet bakımından Türkiye'deki yabancı özel ve tüzel kişilerin maddî, manevî ve hukukî durumlarını inceleyecekti. 2.tâlî komisyon; ekonomik bakımdan yabancıların yasal durumlarını inceleyecekti. 3.tâlî komisyon; uyruklu ve eski eserleri araştırma ile ilgili sorunları inceleyecekti (Sonyel, 1974: 75 vd; Yavuz, Tutanaklar, 1972: 48 - 55; Karacan, 1971: 150 - 159).

Bu konuşmanın ardından Çıktı Pafla söz almış ve özetle:

"Kapitülasyonların bir milletin bağımsızlığı ile bağdaşmayacağına, Garonni'nin de kabul ettiğini" öne sürerek "..Esasen bunların Türkiye'de yürürlükten kaldırıldığını... Türkiye'deki yabancıların durumunun, tüm uygar ve bağımsız ülkelerde yürürlükte olan genel yasalara benzeyen düzenlemelerle güvence altına alındığını, Türk delegasyonunun ancak bu ilkeye göre tâli komisyonlarda çalışabileceklerini" belirtmiştir (Sonyel, 1974: 76).

Fransız delegesi, kapitülasyonların ülkesi için büyük çıkarlar sağladığından, bunların yerine bir başka sistemin konmasını şartla istemiştir. Ancak getirilecek yeni sistemin ne olacağı belli olmamakla beraber, yine bir

tür devletin güvenliğini veya bağımsızlığını zedeleyecek bir fıkil olacağı için, bizce kabulü mümkün olmayacağı yönünde konulmuştur.

Lord Curzon, "Kapitülasyonların antlaşma haklarına dayandığı, hatta kaldırılmasına müttefikleri olan Almanlar bile karşı çıkmıştır" fıklinde konulmuştur.

Ayrıca konulmasında kapitülasyonların yerine tarafların anlaşacağı yeni bir sistem konmadan kaldırılmayacağı anlatılmıştır (Soyel, 1974: 77; Aydemir; 1966: 112 vd.) .

«smet Pafla, Lord Curzon'a vermiş olduğu cepta,.. "talî komisyon, Türkiye'deki yabancılar konusunda devletler hukuku genel kurallarına göre karşıklı ticaret antlaşması imzalanmasının imkânlarının araştırılması." teklif etmiştir (Meray; Tutanaklar, 1971: 5 - 10).

Japon delegesi de, "Kapitülasyonların kendilerinin başından da geçtiğini, ancak 20 yıl uıraftıktan sonra kapitülasyonları kaldırabildiklerini, Türkiye'nin de bir süre sonra aynı sonuca varabileceğini.." ifade etmiştir.

Amerika delegesi ise, tarafların çıkarlarını koruyacak bir çözüm yolunun bulunması dileğinde bulunmuştur.

Bundan sonra Türk tarafı talî komisyon çalışmalarını engellemiştir. Çünkü Türkiye için ne adla olursa olsun kapitülasyonları kabul etmeme ana ilke idi. Lozan'da bu engellemeler sürerken, Türk basını da kapitülasyonların sürdürülmesi çabalarını arkasında bulunan Fransa'ya karşı etkili bir mücadele başlatmıştır. Fransa'nın, Lozan'da almış olduğu olumsuz tutumunu anlamak çok zor olduğu gibi, çok da eleştirilmiştir. Bu arada Türk kamuoyunda Fransa'ya karşı mevcut olan güven sarsılmıştır. Çünkü önceki antlaşmalar ve Lozan'a giderken Fransız kamuoyunda mevcut olan iyimserlik havası deşifmiştir.

Türk Heyeti öncelikle, yabancıları Türk yargısından muaf tutan adli kapitülasyonlarla ilgilenmiştir. Bu sorunu incelemekle görevli olan İngiliz temsilci H.Rumbold başkanlığındaki komisyon, 6 oturum yaptıktan sonra 28 Aralık 1922'de çalışmalarında çıkmaza girmiştir. Öteki devletlerin öne sürdükleri öneriler, Türk egemenliğini ihlal edici bulunduğundan kabul görmemiştir. «smet Pafla bu konuda, "Türkiye'deki yargı sisteminin, dünyada en iyi yönetilen ülkelerin yargı sistemlerinin ayarlarında olacağı" ileri sürerek savunma yapmıştır.. Bu sistemin deşiftirilmesini, yabancı yargıların Türkiye'de görevlendirilmesini ve hatta geçici bir sistemin uygulanmasını ve buna benzer her türlü öneriyi, Türkiye'nin bağımsızlığına karşı bir saldırı olarak niteliyerek kabul etmemiştir. Bu konuda Barrare, Bompard ve Curzon'un tüm baskılarına

rağmen taviz vermemiştir (Kıvanç, 1969: 293; Yavuz, 1972: 48 - 50; Koçu, 1934: 329 vd.; Bayur, 1935: 133; Sonyel, 1965: 93 vd.).

Devletler savaşla ilgili kapitülasyonlar da fiiditle savunuyorlardı. İstanbul'da oturacak bir doktorluk komitesinin kurulması istemiflerdir. Bunun Türk Devleti'nin bağımsızlığını etkilemeyeceğini öne sürmüşlerdir. Ayrıca gümrük ve diğer malî konularda da durum bu şekilde çetin tartışmalarla sürdürülmüştür. Ancak bu konularda da hiçbir taviz verilmeden mücadele edilmiştir (Koçu, 1934: 330; Soysal, 1965: 93 vd.).

Bütün bu görüşmelerde anlaşmazlıklar çoktu ve bir türlü anlaşma sağlanamıyordu. En son 6 Ocak 1923'te taraflarca harcanan çabalar da sonuç vermemiştir. Bu çabalar arasında Lord Curzon ve ABD temsilcisi Child, İsmet Paşa'yı ziyaret etmişlerdir. Bu temsilciler, Mevcut tüm kapitülasyonlar kaldırılmaya ve bu konuda anlaşmaya hazır olduklarını, ancak buna karşılık Türk adli sisteminin geliştirilmesi gereken süreyi kapsamak üzere, kendilerinin onaylayacağı geçici bir sistemin kabulünü ve bu konuda hazırlanacak bir protokolün anlaşmaya eklenmesini istemiflerdir. Bunun ardından İsmet Paşa, bu teklifleri kabul etmezse, Türkiye'nin ekonomik kalkınması için tek bir Amerikan doları veya İngiliz sterlininin verilmeyeceği yönünde baskı yapmışlardır. Bu bir flantaj ve İsmet Paşa bundan hiç etkilenmemiştir. Bu flantılar altında sürdürülen toplantı 6 Ocak'ta M. Garonni, "zamanın bir hal çaresi getirmesi" dileği ile kapatılmıştır (Sonyel, 1965: 77 vd.).

Dolayısıyla ile bu flantılar altında sürdürülen çabılardan bir sonuç alınmamıştır. İsmet Paşa ve Türk Heyeti, her ne adla olursa olsun, bu konuda her hangi bir şartlamayı kabul etmemiştir ve bunu devletin egemenlik hakkını koruyacağını bulmuştur. Yapılan baskı ve zorlamalar cesaretle geri çevirmiştir. İsmet Paşa, L. Curzon ve Child'e birer mektup göndererek bütün yaşananlara yazılı cevap vermiştir. İsmet Paşa gönderdiği mektuplarında;

"Türkiye'nin diğer ülkelerde yürürlükte olan adli sistemlerden başka bir sistemi asla kabul etmeyeceğini" bildirmiştir. Mevcut anlaşmazlık konularını ayrıntılar ile anlatmış ve kesin tavır koymuştur.

Bu arada Ankara'da da Rauf Bey, aynı kesin görüşü, Fransız diplomatik temsilcisi Mougin'e anlatmıştır. Bu görüşmede Meclis karşısında, Hükümet'in bile adli ve öteki kapitülasyonlar kabul etme yetkisine sahip olmadığını bildirmiştir (Bayur, 1935: 133; Yavuz, 1972: 49 vd.).

Mevcut anlaşmazlıklar ve dolayısıyla ile kapitülasyonlar konusunda 31 Ocak 1923 günü bir toplantı daha yapılmışsa da kesilme önlenememiştir.

Hazırlanan projeler kabul edilmemiştir. Böylece Konferans 4 fiubat 1923 günü anlaşılmazlıkla sona ermiştir (Turan, 2003: 59 - 73; Eroğlu,1981: 260).

4.3. Lozan Konferans'ının II.Devresinde Kapitülasyonlar

Lozan görüşmelerinin kesildiği devrede, 17 fiubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde konulan Mustafa Kemal, bu gibi konularda hiçbir tavizin verilmeyeceğini kararllıkla ifade etmiştir. Özellikle kapitülasyonların her hangi bir fleklinin Türkiye tarafından kabulunun artık söz konusu olamayacağı yönünde açıklamalar yapmıştır. (Atatürk, S. D., 1981: 99 - 112).

Bu ve benzeri konularda Türkiye'nin kararlı tutumunu gören Batı devletler, Lozan Konferans'ının yeniden açılması yönünde çalışmalar başlatmışlardır. Bunda Batı kamuoyunun barış istemesi ile ekonomik çevrelerin Türkiye'deki mal varlıklar ve yatırımların kurtarma düşüncesi de rol oynamıştır. Bu gibi nedenlere dayalı olarak, aralarında yapmış oldukları görüşmelerden sonra 23 Nisan 1923'te Konferans'ı yeniden toplamaya karar vererek Türkiye'yi davet etmişlerdir.

Böylece Lozan Konferans'ının ikinci dönemi 23 Nisan 1923'te açılmıştır. Bu kez Konferans'a Lord Curzon ve eski ünlüler gelmemiştir. İngiliz Heyeti ve Konferans'ın Başkanlığı'na İstanbul Yüksek Komiseri Horace Rumbold getirilmiştir. Konferans'ın bu döneminde artık Türkiye'nin isteklerini kabul etmeden başka yolun olmadığını anlamışlardır. Ayrıca Batı devletler arasındaki eski birliktelik de kalmamıştır. Dolayısıyla ile devletler arasında çkarlar yönünde çözümler başlanmıştır. Çünkü Batı devletlerin de pek çok sorunu olduğu için barışın kurulması tüm ülkelerce istenmekteydi. O nedenle Türkiye'ye karşı yapılan baskı ve zorlamalar daha fazla uzatmanın bir yarar getirmeyeceği görülmüyordu. Türkiye ve Heyetimiz'de bunu iyi bildiği için gelişmeler iyi planlanmış ve değerlendirilmiştir. İsmet Paşa'da, Meclis ve Hükümet'ten yeniden güven almış olarak ikinci kez daha deneyimli gittiği Konferans'ta yararlanacağı noktalar en iyi flekilde seçerek kullanmıştır (Eroğlu, 1981: 260).

Lozan Konferans'ının bu ikinci döneminde de üç komisyon kurulmuştur. Bunlar ilk dönemdeki komisyonlara paralel kurulmuşlardır. Ancak adları değiştirilmiştir (Yavuz, 1976: 478 ;Sonyel, 1974: 99).

1. Komisyon, siyasal yargılarla, toprak sorunlarını inceleyecekti.
2. Komisyon,malî sorunları çözümlenecekti.
3. Komisyon,diğer sorunlara bakacaktı.

Mevcut sorunlar daha önce çok tartışıldı ve anlaşma projesi yaklaşık olarak belirlenmiş olduğundan, tâli komisyonların kurulmasına gerek görülmemiştir. Artık Batı devletleri ve temsilcileri, anlaşılacak konularda anlaşma ve anlaşılmayan konulara sonraya bırakma yöntemini benimsediklerinden sonuca varılmıştır.

Kapitülasyonlar, Lozan Konferansı boyunca kesin sonuca gitmenin en önde gelen engelini teşkil etmiştir. Batı devletleri ekonomik çevrelerinden de gelen baskılarla kapitülasyonlardan vazgeçmek istemiyorlardı. Türkiye’de hiçbir şey kabul etmiyordu. O nedenle ikinci dönemin açılışından 4 Mayıs’a kadar yapılan görüşme ve tartışmalardan yine bir sonuca varılamamıştır. Öteki malî konular da diğer zorlukları oluşturmaya devam etmiştir. Bu konularda en çok zorluğu Fransızlar çıkarıyorlardı. Bu durum başından beri bu şekilde gelmiştir. Bunun nedeni ise, Türkiye’deki yatırımların ve şirketlerin çoğunun Fransızlar’a ait olmasından kaynaklanıyordu. Dolayısıyla bu yönde pek çok çıkarlar söz konusu idi. Çünkü bunun başkaca bir nedeni olmadı gibi, 1921 Ankara Anlaşması ile sağlanan yakınlaşmadan da bir eser kalmamıştır.

Genel olarak kapitülasyonlar, ilgili komisyonda görüşülürken yine de malî, idarî ve yargısal konular tartışmaların önemli bölümünü oluşturmaktadır. Kapitülasyonların görüşüldüğü komisyon toplantılarındaki konuşmaların son bölümleri anlaşmadaki şekilde geçmiştir.

H. Rumbold bu konudaki konuşmasında, "Biz burada mutabık kalmıyoruz diyoruz. Sizle edilmelidir diyorsunuz. Kapitülasyonların anlaşmada flüphenizmi var" demmiştir.

«Smet Pafa, "Kapitülasyonların anlaşma bu Konferans’ın esaslarındandı. Bu konuda mutabık kaldı. Biz kesinlik ve açıklık istiyoruz" demmiştir. Zira bu konudaki metnin, " Taraflar, kapitülasyonların ve kapitülasyonlardan doğan malî ve ekonomik usullerin tamamen mülga olduğunu beyan ederler" şeklinde olması istenmiştir (Karacan, 1971: 70; Bilsel, 1937: 996 - 1002).

General Pelle, "Fransa kapitülasyonların kaldırılmasını kabule hazır. Ancak burada ayrışmamız bir nokta var. Bu haklar milletlerarası hukukta açıktır ki, iki tarafın rızası gerekir. Yerine bir yeni şekil konmadan olmaz" şeklinde konuşmuştur.

Montanya, "Pelle’nin sözlerine aynen katılıyorum" demmiştir.

«Smet Pafa, "Yazılı meselesidir diyorum... Kapitülasyonların yerine başka bir şey konamaz" şeklinde kesin konuşmuştur (Karacan, 1971: 371).

Rumbold, "Hangi tarihten itibaren kapitülasyonların vlgasın istiyorsunuz" diye sormuŖtur.

«smet PaŖla cevapında, "Tarih tesbitine gerek yoktur. Bizce mülğadır" demiftir.

Montanya, "Eskü muahadelere rağmen mi ?" diye sormuŖtur.

«smet PaŖla, "Evet,kapitülasyonlar mülğadır. Savafı hali tüm andlaŖmalar ortadan kaldırmıŖtır. Esasen Türkiye'de artık kapitülasyonlar mevcut değildir." Ŗeklinde konuŖmuŖtur.

Rumbold, Montanya,Pelle ve Rayan tekrar direnmiflerdir. ABD tarafı da tek tarafı vlgı edildiğini söyleyerek karŖı tarafa destek vermiŖtir.

«smet PaŖla,"Ben kapitülasyonlar vlgı olmuŖtur dedim.Onun yerine baŖka bir Ŗeklin gelebileceğini kabul edemem. Kapitülasyonların kesin olarak vlgası esasının kabulü Ŗartıyla meseleyi yazılmak üzere müflavirlere havale edebiliriz" diyerek son ve kesin tavırını ortaya koymuŖtur (Meray, 1972: 27 - 30; Karacan, 1971: 374). Böylece fazlaca ayrıntılara inmeden, uzun tartıŖmalardan sonra Türkiye için en önemli sorun olan kapitülasyonlar maddesi AntlaŖma'ya konulmak üzere Ŗu Ŗekilde tesbit edilmiŖtir :

Madde 28; "Bu AntlaŖma'yı imza eden akitlerin her birisi, kendisini ilgilendiren yönde, Türkiye'deki kapitülasyonların her bakımdan tam olarak vlgasını beyan etmeyi kabul ederler." (Meray, 1972: 30 - 31; Aras, 1935: 10 - 13; DüŖtur, 3.Tertip, 1953: 8 - 113; DıŖiffleri Bakanlığı, Lozan 1973: 291 - 297; Tamer, 1941, 730 vd.).

Bu arada sağlık kapitülasyonları da, «stanbul'da bir doktorluk komitesi Ŗeklinde istenmiŖse de kabul edilmemiŖtir. Sonuçta Türkiye'de 5 yıl müddetle, müflavir ünvanı ile üç Avrupalı doktorun karantina iflerinde çalıŖmasına izin verilecek bir Ŗekil kabul edilmiŖtir (md.114).Bu Ŗeklin getirilmesi ile, sağlık kapitülasyonlarından da kurtulunmuŖtur. «leride beŖ yıl sonra bu üç yabancı doktor da alındıkları kadrodan çıkarılarak görevlerine son verilmifl ve sağlık iffleri de tamamen millileŖtirilmiŖtir. Atatürk bu konuyu Nutuk'ta; "Bu konuda hiçbir kapitüler kayıt yoktu. «stifleri mahiyette olmak üzere bir kaç yabancı mütehasssın 5 yıl için hizmetimizi almasını kabul ettik" Ŗeklinde açıklamıŖtır (Atatürk; Nutuk, 1973: 758).

SONUÇ

Osmanlı «mparatorluğu'nun son bir veya iki yüzyıllık tarihinde, kapitülasyonların her bakımdan çok olumsuz etkileri olmuŖtur. Ülkede yabancılar,

adlî, malî, ticarî, hukukî, dinî vb. olmak üzere genifl ölçüde imtiyazlara sahip olmuflardır. Din ve vicdan hürriyetinden, ikâmet serbestliğine ve her türlü korumacıla (mahmi) kadar pek çok ayrıcalık elde etmişlerdir. Batı devletlerin, çeşitli kofullar kullanarak yaptıkları baskılarla elde ettikleri ayrıcalıklar, zamanla Osmanlı yöneticilerinin elini ve kolunu bağlamıştır. Devlet'in hareket kabiliyetini ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla Batı devletler kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti üzerinde yaygınlaştırarak kurumlaştırmışlardır. Bununla Devlet yarım sömürge kofullarına düförlmüştür

Kapitülasyonların en çok Osmanlı ekonomisi üzerinde ykıcı etkileri olmuştur. Devlet'in ekonomik gücünü sarsmıştır. Yerli sanayii çökertmiş ve ticaretin dengesini bozmuştur. Bütçe açığı artmış ve borçlanma hızlanmıştır. Kapitülasyonların olumsuz etkileri tarımsal üretime de yansmıştır. Devlet, zengin servet kaynaklarına rağmen, bir tür sömürge mallar üretir fikle gelmiştir. Yabancı mallar ülkeyi ifgal etmiştir. Bütün bunlardan görüleceği gibi, Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu bozulmuş, isyan ve savaşlarla hızlanan bir süreçle çöküfle gidilmiştir. Bunda en önemli etken kufkusuz kapitülasyonlar olmuştur. O nedenledir ki Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı yöneticileri kapitülasyonların bu ykıcı etkilerini görmüş ve kaldırma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak her seferinde bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Öfite bütün bunlardan görüleceği gibi, kapitülasyonların Lozan'da tasfiye edilifinin önemi büyüktür. Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bağımsız olması ancak kapitülasyonların kaldırılması ile mümkün olmuştur. Bu sayede uluslararası ortamda prestijimiz ve etkinliğimiz artmıştır. Siyasal, adlî ve ekonomik alanlarda tam bağımsızlık kazanılmış ve gelecek olumlu gelişmelerin yolu açılmıştır. Bir bakıma Devletimiz'in üzerindeki ipotekler kaldırılmış ve hareket serbestliği kazanılmıştır.

Yabancıların sömürge gibi kullandıkları zenginliklerimiz, milli yöne kanalize edilmiştir. Girişimcilerimizin ticarî alanlara yönelebilmelerinin yolu açılmıştır. Ulusal sanayi, ulusal bankalar kurulmuş ve gelirler artmıştır. Millileştirmelerle önceden kaybedilmiş olan ifletmeler satın alınmıştır. Bu sayede yerli girişimci ve yerli üretimle kalkınma sağlanabilmıştır. Çünkü bu sayede millî gelirler kontrol altına alınabilmifl ve vergiler toplanabilmiflir. Baftta gümrükler olmak üzere, pek çok alanda devlet etkinliğini rahatça kullanabilmiflir.

Kapitülasyonların kaldırılması diğör yandan hukuk reformu yapabilmemizin yolunu açmıştır. Bu sayede çağdaş hukuk kuralları doğrultusunda ayrıcalıksız yasalar yapılablmiflir. Ülke içindeki çok standartlı hukuk

sisteminden kurtulunmuş ve toplum içindeki ayrıcalıklar sona ermiştir. Kısaca, Osmanlı Devleti üzerinde yaygınlaşmış kurumlara olan kapitülasyonların kaldırılması çok önemli bir başarı olmuştur. Ülkemizin hayat damarlarını kurutan, gelişmesini engelleyen ve sonunda da çöküşü getiren en önemli etmenlerden biri olan kapitülasyonların tasfiye edilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti gelişebilme imkânlarına kavuşmuştur. Bunu da Atatürk ve kadrosuna borçluyuz.

KAYNAKÇA

- DÜSTUR,3. Tertip II-V (1953), Ankara: Başbakanlık yayını.
- ARAS, Tefik Rüfütü. (1935), Lozan'ın içinde 10 Yıl, İstanbul
- ARIKAN, Zeki. (1995), " Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi, Cilt II, Sayı 4-5, s.217-232.
- ARIKAN, Zeki. (2005) " 1536 Kapitülasyonlar ve Cumhuriyet ideolojisi", A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Atatürk Araştırmaları Dergisi, Cilt 24, Sayı 37, s.11-28.
- ARMAOĞLU, Fahir. (1973), *Siyasi Tarih*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal. (1974), *Nutuk*, Türk Dil Kurumu yayını.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal. (1981), *Söylev ve Demeçler*, Cilt III, A.Ü. Türk Dil ve Tarih Enstitüsü yayını.
- AYBARS, Ergün. (1984), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, İzmir, Ege Üniversitesi yayını.
- AYDEMİR, Fehvet Süreyya. (1966) *Tek Adam* C. 3, İstanbul, Remzi Kitabevi yayını.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. (1935) *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, İstanbul Üniversitesi Yayını.
- BAYUR, Yusuf Hikmet. *Türk Dil ve Tarih Tarihi*, (1991), C. 2, Kısım 1, Türk Tarih Kurumu yayını.
- BİLSEL, Cemil. (1933), *Lozan Barış Antlaşması*, Cilt I-II, İstanbul, A. İhsan matbaası.
- BOZKURT, Gülnihal. (1998), "Azınlık ayrıcalıkları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, Cilt XIV, s.247-261.

- BURÇAK, Rıfkı Salim. (1978), *Siyasi Tarih Ders Notları*, Ankara, G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler.
- DİFFİLER, BAKANLIĞI I. (1973), *Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl Lozan*, Dışişleri Bakanlığı yayını.
- ELMACI, Mehmet Emin. (2006), *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, Ankara: Homer yayını.
- EROĞLU, Hamza. (1982), *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul: Savak yayını.
- ESAD, Mahmud. (2008), *Osmanlı Kapitülasyonlar Rejimi Üzerine*, Çev., Ahmet Öylek, Ankara: Türk Hukuk Kurumu yayını.
- GOLOLU, Mahmut. (1971), *Türkiye Cumhuriyeti*, V. Kitap, Ankara: Bafnür yayını.
- GÖNLÜBOL, Mehmet. (1964), *Milletlerarası Siyasi Tefkilâtlanma*, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını.
- HANÇERLİ, ORHAN. (1981), *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi yayını.
- AN, Afet. (1969), *Medeni Bilgiler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını.
- AN, Afet. (1938), "Türk İstiklâli ve Lozan Muahedesi", *Belleten*, C. II / 7-8, s.277-291.
- NÖNÜ, Mehmet. (1985), *Hatıralar*, 2. Kitap, Ankara: Bilgi yayını.
- KARACAN, Ali Naci. (1971), *Lozan*, İstanbul: Milliyet yayını.
- KARAL, Enver Ziya. (1961), *Osmanlı Tarihi*, C.V, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını.
- KOCATÜRK, Utkan. (1971), *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara: Ebediyet yayını.
- KOÇU, Reflat Ekrem. (1934), *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar ve Lozan Muahedesi*, İstanbul: Doğan Kitap yayını.
- KURDAKUL, Necdet. (1981), *Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul: Döler Neftiriyat yayını.
- MANSEL, Arif Müfit. (1971), *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayını.

- MANTRAN, Robert. (1995),*Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt I-II, Çev. Server Tanilli, İstanbul : Cem yayınevi.
- MERAY, L. Seha. (1972), *Lozan Barış Konferansı*, Tutanaklar-Belgeler, Takım II, C.I, Kitap, I, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınevi.
- NEBİOĞLU, Osman. (1986), *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar* Ankara: Nebioğlu Yayınları.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz. (1970) *Osmanlı Sanayii 1914, 1915 Yılları Sanayi İstatistikleri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınevi.
- ÖNSOY, Rifat. (1988), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: İktisat Bankası yayınevi.
- PAMUK, Aybars. (2002) "Kapitülasyon Kavramı ve Osmanlı Devletine Etkileri", A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayı 2, Ankara, s.79-119.
- PAMUK, İsmet. (2007), *Osmanlı-Türk İktisat Tarihi 1500-1914*, İstanbul, İktisatçı yayınevi.
- SANDER, Oral. (1993), *Ankara'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, İktisatçı Kitapevi yayınevi.
- SONYEL Salâhi. (1974), "Lozan'da Türk Diplomasisi", *Bellekten XXXVIII*, Sayı 149, s.41-115.
- SOYSAL, İsmail. (1965), *Türkiye'nin Dış Münasebetleri ile İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınevi.
- TAMER, Tahir. (1941), "Lozan ve Kapitülasyonların Ilgası", A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, C. VII, Sayı 4, s.730-765.
- TRAK T. Selçuk. (1973), *İktisatın Tarihi*, Bursa: İktisadi Bilimler Akademisi yayınevi.
- TURAN, İsmet. (1998), *Türk Devrim Tarihi II, İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*, Bilgi yayınevi.
- TURAN, İsmet. (2003), *İsmet İnönü, Yaşam Dönemi ve Kişiliği*, Bilgi yayınevi.
- UZUNÇARLI, İsmail Hakkı. (1964), *Osmanlı Tarihi*, C. I ve II., Türk Tarih Kurumu yayınevi.
- YAVUZ, Ahmet. (1972), *Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, C.II, Ankara: Dışişleri Bakanlığı yayınevi.
- YAVUZ, Ahmet. (1976), *Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Andlaşmalar*, Dışişleri Bakanlığı yayınevi.